

ҚАРЗ МАЖБУРИЯТЛАРИ БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИНИ МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
А.Козимжонов

Аннотатсия: Ушбу мақолада хўжалик юритувчи субъектларда қарзлар бўйича харажатлар ҳисобини такомиллаштириш бўйича таклифлар ва муаммолар ҳақида сўз боради.

Аннотация: В данной статье обсуждаются предложения и проблемы по совершенствованию хозрасчета затраты по займам.

Annotation: This article discusses proposals and problems to improve the cost accounting of borrowing costs.

Калит сўзлар: қарзлар бўйича харажатлар, активлар, квалификацияланган актив, номоддий активлар, инвестицион мулк, товар моддий захиралари.

Ключевые слова: затраты по займам, активы, квалифицированный актив, нематериальные активы, инвестиционная недвижимость, товарные запасы.

Keywords: borrowing costs, assets, qualified asset, intangible assets, investment property, commodity stocks.

Кириш

Хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этиш, маълумотларни тўғри акс эттириш ҳамда келгуси даврлар учун аниқ қарорлар қабул қилиш долзарб вазифа ҳисобланади. Чунки бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларини тўғри юритиш амалдаги тизим бошқарувини ижобий ҳал этишда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларидан фойдаланиш катта аҳамиятга эгадир. Шунингдек, мамлакатимиз иқтисодиётини ривожланишида илғор хориж тажрибаларидан самарали фойдаланиш ҳамда уларни миллий бухгалтерия тизимиغا кенг жорий қилиш бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида ҳозирги кунда бухгалтерия ҳисоби билан боғлиқ қонунлар ва Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорлари асосида Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишни жадаллаштириш орқали хорижий инвесторларни зарур ахборот муҳити билан таъминлаш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш, халқаро молиявий биржаларда иштирок этиш, шунингдек, ҳисоб

ва аудит соҳалари мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича тайёрлаш тизимини такомиллаштириш йўллари ишлаб чиқишда. 2021 йил 1 январдан бошлаб МҲХС (Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари) асосида бухгалтерия ҳисоби юритилишини ташкил этиш ва 2021 йил якунларидан бошлаб молиявий ҳисоботни МҲХС асосида тайёрлаш конун билан белгилаб қўйилган. Молиявий ҳисоботларни МҲХС га мувофиқ тузишда бир қанча муаммолар мавжуд хусусан капитализация қилинган қарзлар бўйича харажатларни ҳисобга олиш ҳам долзарб ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Харажатлар ҳисобининг назарий ва амалий муаммоларига бағишланган хорижлик ҳамда мамлакатимиз иқтисодчи олимлар томонидан илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Бироқ иқтисодчи олимларнинг тадқиқотлари асосан хўжалик юритувчи субъектларда харажатлар ҳисобини ташкил қилишда иқтисодиёт тармоқларининг турли соҳаларига бағишланган бўлиб, унда уларда мавжуд муаммоларни бартараф этишга қаратилгандир.

Ўзбекистонлик олим А.Ж.Туйчиев [4] Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолиятида мажбуриятлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий-методологик асосларини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиққан лекин мажбуриятлар, қарзлар бўйича харажатларнинг вужудга келиши бўйича назарий-услубий жиҳатлари кўриб чиқилмаган.

Иқтисодиётни либераллаштириш шароитида хўжалик юритувчи субъектлар, жумладан, акциядорлик жамиятларда донни сақлаш ва қайта ишлар корхоналар мисолида қарзлар бўйича харажатлар ва уларнинг услубий асосларини такомиллаштиришга қаратилган илмий ишланмалар тадқиқ этилмаган. Ўзбекистонлик олим, проф. Р.О.Холбеков [5] донни сақлаш ва қайта ишлар корхоналар мисолида илмий тадқиқот ишларни олиб борганлар, лекин кўпроқ тармоқда харажатлар ҳисобини такомиллаштириш борасида тавсиялар ишлаб чиққанлар.

Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 24-сонли миллий стандарти “Қарзлар бўйича харажатлар ҳисоби” “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ ишлаб чиқилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисобини меъёрий тартибга солиш тизимининг элементи ҳисобланиб келмоқда. Ушбу стандартга асосан қуйидаги атамаларга таъриф берилган:

Квалификацияланган актив — белгиланган мақсади бўйича фойдаланиш ёки сотиш учун тайёрлаш албатта салмоқли вақтни талаб қиладиган актив;

Қарзлар бўйича харажатлар — хўжалик юритувчи субъект томонидан қарз маблағларини олиши сабабли амалга оширилган фойзли ва бошқа харажатлар. [1; 3-4-б]

Хўжалик юритувчи субъектлар бухгалтериясида қуйидаги харажатларни қарзлар бўйича харажатлардеб тан олиши мумкин:

- жалб қилинган қисқа муддатли ва узоқ муддатли қарзлар бўйича фоизлар;
- қарзлар билан боғлиқ бўлган дисконтлар (чегирмалар), шу жумладан, облигацияга тегишли дисконтларнинг (чегирмаларнинг) ҳисобдан чиқарилиши;
- Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (6-сонли БҲМС) «Ижара ҳисоби»га мувофиқ бухгалтерия ҳисобида акс эттирилган молиявий ижара ва лизингга тааллуқли бўлган фоиз харажатлари.

Афсуски айрим хўжалик юритувчи субъектлар бухгалтериясида аниқ бир вазиятларга боғлиқ равишда, белгиланган мақсади бўйича фойдаланиш ҳолатигача келтирилиши салмоқли вақтни талаб этадиган активлар квалификацияланадиган активлар бўлиб ҳисобланишни ҳисобга олмасдан келмоқда. Бинолар, иншоотлар, ишлаб чиқариш машиналари ва ускуналари, номоддий активлар, электр станциялари, инвестиция кўчмас мулки каби активлар квалификацияланадиган активларга киради. Аммо бошқа турдаги инвестициялар ва ҳар куни катта миқдорларда, қайта такрорланадиган асосда ишлаб чиқариладиган товар-моддий захиралари, гарчанд уларнинг ишлаб чиқарилиши узоқ муддатни талаб этган тақдирда ҳам (масалан, виски, вино, коньяк ва шу кабиларни ишлаб чиқариш) квалификацияланадиган актив бўлиб ҳисобланмайди.

Бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартлари қўмитаси (IASB) – бутун дунёдаги бухгалтерия ҳисоби соҳаси фаолиятидаги вакиллардан иборат аъзоларни бирлаштирган, ҳукуматга оид бўлмаган халқаро бухгалтерия ҳисоби ташкилоти бўлиб, унинг асосий мақсади молиявий ҳисоботларни тайёрлаш учун бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартларини ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва доимий такомиллаштириб бориш ҳисобланади. IASB бош қароргоҳи Лондон шаҳрида жойлашган. Бу халқаро ташкилотнинг Кенгашига глобал ташкилот ва компанияларда, дунё банкларида катта мансабларда ишлаган юқори обрў-эътибор ва малакага эга бўлган мутахассислар жалб қилинган. Ҳозирги вақтда бизнинг юртимизда ҳам бухгалтерия ҳисобини халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш бўйича кенг қамровли ишлар амалга оширилмоқда.

23-сонли Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартининг асосий тамойили – “Квалификацияланадиган активни сотиб олинишига, қурилишига ёки ишлаб чиқарилишига бевосита тегишли бўлган қарзлар бўйича харажатлар ушбу актив таннархининг қисмини ташкил этади. Бошқа қарзлар бўйича харажатлар давр харажати сифатида тан олинади” дег эътироф этилган. Лекин бизнинг Миллий стандартимизда бундай жумлалар мавжуд эмас.

Юртимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар даврида, иқтисодиётни либераллаштириш шароитида ушбу 24-сонли БХМСни 23-сонли БХХС(IAS) асосида қайта ишлаб чиқиб такомиллаштириш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз. Ушбу миллий ва халқаро стандартларнинг асосий фарқларини, миллий стандартимизда мавжуд бўлмаган хўжалик жараёнларини қуйидагича олишимиз мумкин.

Халқаро стандарт бўйича қарзлар бўйича харажатлар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- БХХС 39 «Молиявий инструментлар: тан олиш ва баҳолаш» да изоҳланганидек эффектив фоиз усулидан фойдаланган ҳолда ҳисобланган фоиз харажати;
- БХХС 17 «Ижара» га мувофиқ тан олинган молиявий ижара шарномаларга нисбатан молиявий харажатлар;
- хорижий валютада қарз олишдан юзага келадиган курс фарқлари, бунда улар фоиз сарфларига тўғриланишлар сифатида ҳисобланган даражада ҳисобга олинади. [3; 7-9-б]

Халқаро стандарт бўйича квалификацияланадиган активлар қуйидагилардир:

- товар-моддий заҳиралар
- ишлаб чиқариш корхоналари
- электроэнергия ишлаб чиқарадиган қувватлар
- номоддий активлар
- инвестицион мулклар.

Квалификацияланадиган активнинг сотиб олиншига, қурилишига ёки ишлаб чиқарилишига бевосита тегишли бўлган қарзлар бўйича харажатлар ушбу активнинг таннархига киритилади. Бундай қарз бўйича харажатлар актив таннархининг қисми сифатида капитализация қилинади, қачонки улар тадбиркорлик субъектига келгуси иқтисодий манфаатларни олиб келишининг эҳтимоли мавжуд бўлса ва харажатлар ишончли баҳоланиши мумкин бўлса. Қачонки тадбиркорлик субъекти БХХС 29 «Гиперинфляцияли иқтисодиётларда молиявий ҳисобот бериш» ни қўлласа ва ушбу стандартга мувофиқ қарзлар бўйича харажатларнинг инфляцияни қоплайдиган қисмини айнан ўша давр мобайнида харажат сифатида тан олади.

Халқаро стандартларга асосан қуйидаги фикрлар илгари сурилади: хўжалик юритувчи субъект квалификацияланадиган активга эга бўлиш мақсадида пул маблағларини қарзга олиш даражасида, хўжалик юритувчи

субъекти капитализация қилинадиган қарзлар бўйича харажатлар қийматини давр мобайнида ушбу қарз бўйича амалга оширилган қарз бўйича ҳақиқий сарфлардан ушбу қарзларнинг вақтинчалик инвестицияси бўйича ҳар қандай инвестицион даромадни чегириш орқали аниқлаши лозим.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот ишини ташкил қилиш ва бажариш жараёнида бухгалтерия ҳисоби усуллари асосида экспертлар баҳоси, қиёсий таҳлил, контент ва инвент таҳлил, тизимли ва омилли таҳлил каби усулларидан фойдаланилди.

Хусусан, омилли таҳлил усулида қарз мажбуриятлари бўйича харажатлар тушунчасининг келиб чиқишига сабаб бўлувчи ва таъсир қилувчи ички ва ташқи омилларни аниқлашда қўлланилди. Тизимли таҳлил усули эса қарз мажбуриятлари бўйича харажатларни ташкил этиш муаммосининг таркибий элементлари, улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ҳолатларини очиқ беришда фойдаланилди. Қиёсий таҳлил усули эса қарз мажбуриятлари бўйича харажатлар тушунчаси ақс этган халқаро ҳужжатлар, Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва илмий ишлар мазмунини таққослаб ўрганишда қўлланилди. Контент таҳлил усули эса катта ҳажмдаги маълумотлар билан ишлашда матн таркибида ишлатилган сўзларнинг миқдорини аниқлаш орқали кам вақт сарфлаган ҳолда қарз мажбуриятлари бўйича харажатлар тушунчасига тааллуқли маълумотлар тўплашда фойдаланилди. Ивент таҳлил молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларитизимида юз берган воқеалар мазмунини таҳлил қилишда қўлланилди. Бундан ташқари, экспертлар баҳоси таҳлил усули қарз мажбуриятлари бўйича харажатлар тушунчасининг моҳияти тўғрисида хулосавий кўринишдаги мутахассислар фикрларини ўрганишда фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Хўжалик юритувчи субъект пул маблағларини қарзга олганда ва улардан квалификацияланадиган активга эга бўлиш мақсадида фойдаланганида, тадбиркорлик субъекти капитализация қилинадиган қарзлар бўйича харажатлар қийматини аниқлаш учун ушбу актив бўйича қилинадиган сарфларга капитализация ставкасини кўпайтириши керак. Капитализация ставкаси давр мобайнида тадбиркорлик субъекти қарзларининг тўланмаган қисмига тегишли бўлган қарзлар бўйича харажатларнинг ўртача тортилган фоизига тенг бўлиши лозим, бунда квалификацияланадиган активга эга бўлиш мақсадида жалб этилган қарзлар чегирилиб ташланади. Хўжалик юритувчи субъект давр мобайнида капитализация қиладиган қарзлар бўйича харажатларнинг қиймати

ушбу даврда у амалга оширган қарзлар бўйича харажатларнинг қийматидан ошмаслиги лозим. Агар квалификацияланадиган активнинг баланс қиймати ёки кутилган якуний қиймати унинг қопланадиган суммасидан ёки соф сотиш қийматидан ошса, баланс қиймат бошқа халқаро стандартлар талабларига мувофиқ қисман ёки тўлиқ ҳисобдан чиқарилади. Муайян ҳолатларда, қисман ёки тўлиқ ҳисобдан чиқарилган қиймат бошқа Стандартларга мувофиқ қайтатикланади.

Агар хўжалик юритувчи субъект квалификацияланадиган активга эга бўлиш мақсадида яъни бино қуриш мақсадида банкдан кредит олганда кредит фоиз учун қуйидаги икки ёқлама ёзувлар билан бухгалтерияда акс этирилиши лозим:

Фоизлар ҳисобланганда:

Дт Фоиз кўринишидаги харажатлар (9610)

Кт Тўланадиган фоизлар (6920)

Фоизлар тўланганда:

Дт Тўланадиган фоизлар (6920)

Кт Пул маблағлари (5110)

Бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартларига асосан эса қуйидаги икки ёқлама ёзувлар берилиши лозим:

- қарзлар бўйича харажатларнинг капиталанилашининг ўртача ўлчанган ставкасини ҳисоблаб капиталлаштирилиши мумкин бўлган қарзлар бўйича харажатлар суммаси ҳисобланганда

Дт Қарзлар бўйича харажатлар (бу счет миллий стандартимизда йўқ)

Дт Фоиз кўринишидаги харажатлар (9610)

Кт Тўланадиган фоизлар (6920)

Тадқиқот ишида Қарз қажбуриятлари бўйича харажатлар ҳисобини ташкил қилишга доир Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари (БХМС) ва Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини (МҲҲС) таҳлил қилиниб, қуйидаги натижалар олинди:

БХМС ва МҲХС ларнинг таҳлили¹

БХМС (бўйича)	МҲХС (бўйича)
Қарзлар бўйича харажатлар қуйидагиларни ўз ичига олади	
1. Банклардан олинган қисқа муддатли ва узоқ муддатли кредитлар бўйича фоиз харажатлари	1. Самарали фоиз ставкаси усулидан фойдаланган ҳолда ҳисобланадиган фоиз харажатлари
2. Қарзлар биланбоғлиқ дисконт (чегирмалар) ёкимурофотлар (устамалар)ни ҳисобданчиқариш, шу жумладан – облигация дисконтлари (чегирмалари) ёкимурофотлари (устамалари)ни бўйича харажатлар	
3.Мавжуд эмас	2. Чет эл валютасида қарзни жалб қилиш натижасида юзага келган курсдаги фарқлар, улар фоизлар тўлаш харажатларига тузатиш киритади деб ҳисобланадиган даражада
Квалификацияланган актив	
1. Бинолар, иншоотлар; 2. Ишлаб чиқариш машиналари ва ускуналари;	1. Ишлаб чиқариш қувватлари;
3. Номоддий активлар; 4. Электростанциялар; 5. Инвестициявий кўчмас мулк.	2. Номоддий активлар; 3. Электр генерация қилувчи қувватлар; 4. Инвестициявий кўчмас мулк; 5. Мева экинлари; 6. Захиралар.
1. Такрорий асосда кундалик ката миқдорларда ишлаб чиқариладиган ТМЗ, ҳатто уларни ишлаб чиқариш узоқ вақт талаб этса ҳам (масалан, виски, вино, коньяк ваҳ.к.) квалификацияланган актив ҳисобланмайди	1. Ташкилот бевосита харид қилиш, қурилиш ёки ишлаб чиқаришга тегишли бўлган қарз олиш бўйича харажатларга мазкур стандартни қўллашга мажбур эмас; 2. Мунтазам асосда ката миқдорларда ишлаб чиқариладиган ёки барпо этиладиган захиралар.
Квалификацияланган актив бўлиб ҳисобланмайди	
1.Харид қилиш пайтида белгиланган мақсади бўйича фойдаланиш учун ёки сотиш учун тайёр бўлган активлар	БХМС биланбир хил

¹Муаллиф ишланмаси

Хулоса ва таклифлар

1. Юқоридаги фикрлардан хулоса сифатида айтиш мумкинки, хўжалик юритувчи субъектларда қарзлар бўйича харажатлар ҳисобини такомиллаштириш учун халқаро стандартларга мос қилиб миллий стандартимиздаги счетларимизга яғни қўшимча счетлар қушишимиз зарур, янги счетлар қўшишимиз натижасида хўжалик юритувчи субъектлар қарзлар бўйича харажатларни миллий бухгалтерия тизимиинининг узлуксизлик ва ишонччилик тамойиллари асосида ҳисоб юритади. Қарзлаар бўйича харажатларнинг бир қисми квалификацияланадиган актив қисмига ўтгалиги ҳисобига активларнинг ликвидлилик даражаси ҳам ортади.

2. Қарзлар бўйича харажатлар ҳисобини бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари асосида такомиллаштириш учун бир неча БХХС(Бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари)ларни ўзимизнинг миллий стандартларга мувофиқлаштириш лозим.

3. Буларга БХХС 39 «Молиявий инструментлар: тан олиш ва баҳолаш», БХХС 17 «Ижара», БХХС 29 «Гиперинфляцияли иқтисодиётларда молиявий ҳисобот бериш», БХХС 20 «Давлат грантларини ҳисобга олиш ва давлат ёрдамини очиб бериш» стандартлари киради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (24-сонли БХМС) «Қарзларбўйичахаражатларҳисоби»
2. Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари тўплами. – Т.: «NORMA», 2019.
3. Международные стандарты финансовой отчетности: Издание на русском языке. – М.: «АСКЕРИ-АССА», 2018.
4. А.Ж.Туйчиев Мажбуриятлар бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилининг назарий-методологик муаммолари.Иқтисод фанлари доктори илмий даражаси диссертацияси / ТДИУ Т; 2011
5. Р.О.Холбеков Донни сақлаш ва қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқариш ҳисобини ташкил қилишнинг тамойиллари ва услубиёти.Диссертацияси / ТДИУ Т; 2006
6. Ташназаров С.Н. Молиявий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи: халқаро ва миллий жиҳатлари. Монография. – Т.: «Иқтисод-Молия», 2009 й. -168-б.
7. Эргашева Ш.Т. Бухгалтерский учет. Учебное пособие. –Т.: ИҚТИСОД-МОЛИЯ, 2010.